

MARKO HUDNIK

MARKO HUDNIK

Ashenden

Tudi pozna razočaranja, podobna mladostnim, se nam primerijo. Dolga leta sem na skrivaj častil Grahama Greena, vendar moram reči tudi to, da je bil G. zame vzor posebne vrste, pravzaprav prej idol kot vzor. Nikoli se nisem z njim na skrivaj identificiral, nikoli ga ne bi skušal posnemati, se mu tako ali drugače notranje približati. V osebni panteon sem ga sprejel tako rekoč avtomatično. Mogoče zato, ker ga omenja Kocbek v enem izmed dnevnikov? Tudi Kocbek je Greena vzel za svojega – v *tistih* časih – najbrž avtomatično, kot “katoliškega pisatelja”, da bi si z njegovo pomočjo dvigoval moralo. (Tega danes nekateri ne razumejo več: to je bil čas, ko so kristjani, vsaj zdelo se je tako, živeli v nekakšnem intelektualnem getu, saj so jih razen režimskih ljudi odkrito sramotili tudi nekdanji “liberalci”.) Znano pa je tudi, da se je zreli Greene od oznake “katoliški” ograjeval. Greene je bil zame pravzaprav pesnik “ponižanih in razžaljenih” – v moderni, neruski izvedbi: pesnik samotnega, v množici zgubljenega posameznika, malega človeka, če je le mogoče obremenjenega s “izvirnim grehom” nevroze. V tem času sem o katolikih (ne brez podlage) razmišljal podobno kot o epileptikih, homoseksualcih, cipah, malih spodletelih kriminalcih, jecljavcih ... verjetno zato, ker je bilo mogoče v cerkvah videti predvsem ljudi take baže; najbolj v oči bodeč predstavnik zvrsti so bile do kolen upognjene, od revmatičnih in drugih tegob prizadete starke.

Lahko bi se reklo, da smo (govorim o nekem tipu zgodnjih oporečnikov) na svoj način častili prav to, kar je Nietzsche preziral (postavljaj na pravo mesto), G. Greene pa opeval. Vendar sem že dolgo slutil, da pisatelj samega sebe le pogojno in delno prišteva h gloti preziranih in razžaljenih. Že kot otrok sem vsrkal vase predstavo o diaboličnem prozaistu, ki se v svojih delih poigrava z manjvrednimi liki. To seveda ob prebiranju nekaterih Bartolovih krajših del; vendar o Bartolu, ki naj bi neko cankarjansko temo spreobrnil in tako (že leta pred oefarji) popravil slovenski narodni značaj, tokrat ne bi govoril. Slutim pa,

da je njegov hudomušni esej *Razlika med volčjimi in krokodiljimi solzami* – bral sem ga kot otrok v Modri ptici, nekakšni predhodnici današnje Literature – nekakšen zgodnji uvod v to moje razmišljanje.

Morda se takrat še nisem zavedal, da je bilo katolištvo za okolje, v katerem je Greene dosegel svoje pisateljske uspehe, nekaj takega kot jetika, enureza ali rahitis: endemija, ki se bohota v revnih predmestjih, med ljudmi, ki jim pritiče vsaj nekaj svetopisemskih blagrov. (Zatirani, siromašni, ubogi na duhu ...) Skriti sorodniki Cankarja s Klanca torej vznikajo (le po čigavi volji?) povsod, torej tudi na nepričakovanih krajih.

Me je torej hudo prizadelo, ko sem – tam nekje pri šestdesetih – prebiral esej o življenjepisih Grahama Greena spod peresa Greenovega prijatelja in naslednika Davida Lodgea?

Včasih je razmeroma lahko oprostiti greh, vedno pa se zatakne, če opazimo, da kdo svoje grehe hinavsko prikriva; ali pa če celo skuša zatreti pravičnike, ki bi hoteli to dvoje – greh skupaj z grešnikovim imenom – obelodaniti. Ta tema je zelo široka, vendar ta hip ne bi govoril o grehah komunistov (in njihovih sopotnikov nacistov) – čeprav se tudi ta tema nekje prekriva z našo. Ta hip bi rekel le to, da me je precej prizadelo, ko sem v Lodgeevem eseju bral o tem, kako je Greene na vsak način skušal preprečiti izid dveh biografij, o katerih je domneval, da prinašajo na dan določena nelepa dejstva iz njegovega življenja. Lodge je izpostavil predvsem dvoje osrednjih tem: zakonolomstvo in s tem povezano neiskrenost in hinavčenje, ter udinjanje (proti)obveščevalnim službam; slednje se rado povezuje z nečastnimi dejanji – v nešteto primerih se je izkazalo, da prej ali slej vsak agent zabrede v dvojno vohunstvo; nejasno ostaja tudi to, komu je bil tak dvojni agent v resnici zvest; mogoče tega včasih ne ve niti on sam.

Vsekakor je David Lodge (mož, ki je bil Greenov favorit, prijatelj, častilec ...) po smrti svojega vzornika brez pomislekov povedal, da so bili nekateri zadevni sumi upravičeni. Tu bi se dalo marsikaj ugibati, razlagati, moralizirati. Rad bi to poenostavil, kajpak ne na račun resnice. Lodgeeve ugotovitve bi lahko strnil v spoznanje, da je Greene "vse to" (udinjanje tajnim službam, vdajanje promiskuitetnim željam, laž in hinavstvo, ki sta s tem povezani) zares prakticiral. Pri tem njegovega častilca (s tem zdaj ne mislim Lodgea, ampak sebe) seveda ne demoralizira toliko samo dejstvo "greha", temveč tisto, kar dobimo z njim v paketu, namreč hinavsko sprenevedanje, tudi pred obličjem "Boga, ki vse vidi". Predočimo si, na primer, dejstvo, da je presunljivi razkrivalec človeške moralne bede med svojim prešuštvovanjem – skupaj z ljubico – promptly hodil k spovedim, da se jima ob nedeljski maši ni bilo treba odrekati blagru svetega obhajila. (Skorajda ne morem, da ne bi tu omenil svojega prepričanja, da je človek, kar zadeva vero/nevero, pa tudi kar zadeva razmerje med dobrim in zlim, vselej netransparenten, "nečist". Morda gre to na račun gospodarjev – vsakdo med nami jih ima več. In nič ne pomaga, če se vsem odrečemo: svoboda, ki smo si jo tako pridobili, ni nikoli dokončna, vedno se nam lahko primeri, da se bomo spet zaželeli ukloniti kaki avtoriteti. Sicer pa imamo gospodarje različnih vrst: poleg

cerkva in partij je tu tudi svobodomiselnost javno mnenje, danes mogoče najbolj neprizanesljivi gospodar duš. In še to – idejni totalitarizem, ki ga danes tako obsojamo, je bil na določeni ravni prav obupen – čeprav seveda skrajno naiven – poskus, kako človeka dokončno rešiti pred to nečistostjo.)

Naslednje, kar je Lodge v zvezi s tem ugotovil, se mi zdi še pomembnejše, saj nas v hipu odmakne od ugibanj o osebni moralni integriteti in nas prestavi na (višjo?) raven umetniške (v tem primeru pisateljske) etike. Lodge prepričano ugotavlja, da je Greene vse te moralno dvomljive reči počel *predvsem* zato, da je po tej poti dobil snov za svoje pisateljstvo. Brez Greena grešnika ne bi bilo Greena romanopisca. Nemogoče je tako prepričljivo (kot to zna prav G. Greene) pisati o temnih platih človeške duše – in o temnih dejavnostih, kot je to vohunstvo –, če teh reči ne poznaš iz izkušnje. Dejstvo je, da je tudi zame angleško romanopisje vredno najvišje časti prav zaradi določene specifične lastnosti – zaradi svoje tesne povezanosti z empirijo; in seveda, kar se mi zdi še pomembnejše, zaradi splošno znanega angleškega intelektualnega poštenja. Vse to velja seveda predvsem za realistični roman; ta lahko v sedanjem času preživi le tako, da se tesno nasloni na avtobiografskost. (Glede tega se povsem strinjam z Lodgeem, ki je o tem posebej razmišljal. – Kar pa zadeva intelektualno poštenje: koga od nas, ki beremo angleške romane, gledamo angleške filme itn., še ni osvojila prav ta neverjetna britanska odkritost, odklanjanje vsakega sprenevedavega skrivaštva? Vendar je to bržkone prej protestantska kot katoliška tema.)

(Seveda: Greene ni bil samo katoličan. Bil je enako katoličan kot protestant, nemara tudi ateist, bil je usodno zaznamovan z lastnostjo, ki jo je pri človeku nasploh diagnosticiral Dostojevski, ko je nekoč zapisal: Ne verujte v enotnost človeka. Če me spomin ne vara, se je rodil in bil vzgojen v protestantski družini, se kot mladenič spreobrnil in potem ves čas po malem oddaljeval od katolištva.)

Lodge govori o Greenu tako neusmiljeno predvsem zato, ker je sam neprizanesljivo resnicoljuben. Bolje rečeno, ker je na Otoku, kot vse kaže, taka resnicoljubnost nekaj samo po sebi umevnega, nekaj, čemur se, vsem začasnim lažem, prevaram in pretvarjanjem nakljub, v zadnji instanci ne da izogniti. Lodge pač ugotavlja, da Greene ne bi bil tak – in ne tako velik – romanopisec, če ne bi vse življenje zajemal iz te sklede, namreč iz sklede greha, pokvarjenosti, laži itn. Lodge tega ne govori zato, da bi rajnika rehabilitiral v očeh publike in v lastnih očeh, temveč iz nekega bolj prvotnega razloga – zaradi resnicoljubnosti same. Iz preprostega spoznanja, da resnica na koncu vselej prevlada. Ne mislim, da mora končno zmagati neka "absolutna resnica". Res pa je, da konec koncev najbolj verjamemo tistim govorcem, katerih diskurz vsebuje manj laži, manj prikrivanj in zmot ter več tako imenovane resnice.

II.

Tu bi rad začasno pustil ob strani angleško plat svojih bralskih izkušenj in se za hip prepustil spominom – že precej obledelim, vsebinsko pa vseeno dovolj zanesljivim – na svoje nekdanje domače, slovensko, cankarjansko branje. Skodelica

(dejansko: *šalica*) kave se nam je vsem nekoč zaletela v goltancu. Cankar je vseskozi opeval lastne grehe, jih obešal na veliki zvon; in se pri tem kajpak tudi na veliko samoobsojal. Bil je torej, načelno gledano, boljši kristjan (ker pač ni hinavčil) kot Greene. Koga naj bi torej slovenski pisatelj (ali pa etično prebujeni bralec) posnemal, ga jemal za zgled? Mimogrede, tudi pri Cankarju imamo pasus, ki te probleme obravnava na ravni pisateljske etike – znameniti odlomek o novelistu kot obrekljivcu, opisovalcu tujih grehov. Vendar me v zvezi s to problematiko preganja neka zoprna misel. Res, Cankar je zares odkrito govoril o svojih velikih grehah. Vendar ali mu pri tem kaže brezpogojno verjeti? Zdi se mi, da mi bo vsakdo, kdor je o tem že kdaj razmišljal in ki ima o teh rečeh nekaj izkušenj s seboj in z drugimi ljudmi, zlahka pritrtil, ko pravim: kadar se kdo z neprimerno in nezaslišano odkritostjo izpoveduje lastnih grehov, bodi previden. Kaj pa če te le skuša speljati na napačno sled? Res, rad bi to povedal s Cankarjevimi besedami, a se bojim, da se mi ne bi posrečilo. Povedal bom torej bolj po svoje. Kadar se kdo na ta način javno izpoveduje, je “tam zadaj” po vsej verjetnosti nekaj, kar nam hoče prikriti. Nekaj, kar ni ravno nezaslišan greh, je pa mogoče zanj presneto boleče. Naši televizijski gledalci se morda spominjajo srhljive in hkrati zabavne epizode iz neke ameriške nadaljevanke o “malem mestu”, v kateri je neka precej korpulentna ženska na videz po nepotrebnem “priznala”, da je umorila svojega soproga. Kasneje se je namreč razkrilo, da je s tem le hotela prikriti neko “sramoto”: le kako bi mogla priznati, da je moža med spanjem nehote poležala – tako rekoč pokopala pod svojim vse preveč mogočnim telesom? Scenarist, ki je to epizodo skuhal, zasluži vse priznanje za svojo psihološko pronicljivost (ali morda poučenost).

Kje je torej več resnice, pri izpovedujočem se Cankarju ali pri državljansko (pravniško) previdnem Greenu? Ne morem si kaj, da ne bi pripomnil: tudi ko gre za resnicoljubnost, je v prozi treba biti zadržan, se pravi, imeti čut za mero. Včasih je več resnice v zmernosti (vsaj če gre za izpoved) kot pa v pripovedovanju “prav vse” resnice z razkrivanjem zadnjih prepadov duše vred. Razumnemu bralcu je navsezadnje jasno, da tudi Greene govori iz lastnih (grešnih) izkušenj, čeprav pri tem samega sebe ne ovaja in se ne privezuje na sramotilni steber. Da se izognem nepotrebnim zameram, bi še dodal: kljub povedanemu je Cankar nekje bližji moji duši.

III.

Pravzaprav pa bi rad v tej zvezi spregovoril še o svoji najnovejši bralski izkušnji. Gre za kratke zgodbe (slovensko bi se temu lahko reklo novele) Williama Somerseta Maughama, za tretji zvezek teh novel, v katerem so zbrane zgodbe o vohunu Ashendenu (alias Somervillu). Somerville zveni podobno kot Somerset, avtor torej ne skriva, da je Ashenden njegov drugi jaz. Mogoče je malce nenavadno, da Maughama spravljam v zvezo z Greenom, pa čeprav gre za sodobnika (Maugham 1874–1965, Greene 1904–1991). Trideset let mlajši Greene je po občutju dosti modernejši od Maughama. O Maughamu sem dolgo

časa razmišljal z nekakšnim odporom kot o malce polizanem aristokratu, salonskem pisatelju, uspešnežu, ki nikoli ne skriva prezira do neuspešnih "resnih" pisateljev. Takšen sem pač bil: zaklet sovražnik vseh tistih, ki jih je usoda obdarila z naravnimi talenti in vzgojo, z vsem, kar ti omogoča dostop do najvišjih vrhov. Z leti (bolje rečeno, z desetletji) sem počasi spoznaval, da je med uspešneži in srečniki prejkone več blagih duš kot med prebivalci Solzne doline. Glede Maughama sem se v tem pogledu (dokončno?) spreobrnil, ko sem drugič – tokrat v izvirniku – bral *Ostrino britve* (*The Razor's Edge*). In potem sem se nekega dne lotil še njegovih kratkih zgodb. Nekatere med njimi prav posrečeno govorijo o otoški visoki družbi, druge o založenih posameznikih, raztresenih po daljnih obalah tedanjih kolonij, zlasti še v jugovzhodni Aziji. Ko govori o bogatinih in aristokratih, nam odpira oči za njihovo človečnost; in ko govori o človeških razbitinah, ki so nasedle na obalah tropskih morij, nas spet in spet preseneča z etičnimi nazori, ki sploh niso daleč od svetopisemskih (od Nietzscheja tako preziranih) paradoksov. Ne enkrat nam, ko govori o morilcih – o takih, ki so morili iz strasti, pa tudi o takih, ki so morili bolj ali manj premišljeno –, naravnost in brez pomisleka pripoveduje stvari, ki se človeškemu čutu za dobroto in pravico močno upirajo. Večkrat naravost (ali pa skozi usta "verodostojnih" oseb) izraža mnenje, da so morilci (le kdo bi si mislil) na pogled, pa tudi sicer, čisto navadni ljudje. In da so se kasneje zmožni, če jim je dano na svoj zločin pozabiti, povsem integrirati v družbo drugih (nezaznamovanih) Zemljanov. In pri tem avtor ne pričakuje od njih ne spovedi ne pokore, kaj šele kazen. Opisuje jih kot pametne, očarljive, celo dobre po srcu – kot na primer neka starejša gospa, ki se je "v predzgodovini" skupaj s svojim ljubimcem na grd način znebila moža, kar M. opisuje v eni izmed svojih zelo presenetljivih in prav zato tudi zelo učinkovitih novel.

V tem se mi je Maugham pri priči zelo prikupil. Nikoli nisem imel rad morilcev, nikoli nisem z njimi simpatiziral, ljudi, ki znajo, tako kot Maugham, odvreči zadevne predsodke, se znebiti notranjih "moralnih" zavor, pa vseeno zelo spoštujem. Nekje v človeku tli žerjavica, ki je ne more pogasiti nobena hladna prha. Sla po odrešenju, ki naj bi bila dana vsem, tudi najbolj zavrženim med nami, je velikanska in zlahka kljubuje merilom in postavam tega sveta. (To je tisto skrito žarišče, ki se razvname ob paradoksih iz *Pridige na gori*, o kateri piše Merežkovski, da so "glasba človekovega srca".) Prav je, če se enkrat pove – "naj padejo zidovi, ki jih med nas postavlja zaznamovanost z grehom – tudi in *prav tisti*, pred katerimi v urah slabosti sami klečimo. (Cankar bi ob tem nemara rekel: ne enkrat sem se, ko sem srečal človeka, za katerega mi je bilo rečeno, da je ubijal, obrnil proč in s tem, dobro vem, zatajil prvo in najsvetejšo od vseh zapovedi.)

Vendar se mi zdi bistveno, da se Maugham v vseh teh primerih posveča ljudem, ki so morili iz morda grdih, vendar pa konec koncev človeških pobud. Poudarjam, da avtor tu (z razumevanjem, ki se za kristjana spodobi) govori o grehih drugih ljudi, ne kot Cankar o lastnih. Kot ima Greene v svojem opusu

poleg resnih romanov tudi dela lažje narave, tako ima tudi Maugham svoj ciklus zgodb o Ashendenu. Zanimiva, morda značilna okoliščina: Maughamove kratke zgodbe povsod pripoveduje prvoosebni (pisatelju samemu do pike podobni) pripovedovalec. V zgodbah o Ashendenu pa se to na vsem lepem spremeni. Avtor sam (iz neznanega vzroka?) iz pripovedi izgine, pravzaprav se – kot priča in hkratni aktivni udeleženec opisovanih dogodkov – prelevi v Ashendena (alias Somervilla). Pri tem pa nas avtor sploh ne skuša zavajati: na mnoge načine nam (posredno) pove, da lahko Ashendenu pripisujemo njegove lastne (Maughamove) izkušnje. Ali je bil ta premik potreben iz pravnih razlogov – podobnih tistim, ki silijo avtorje k opozorilom, da v njihovih delih ne gre za resnične osebe in dogodke? O tem ne morem soditi. Moj bralski čut mi pravi, da ima pri tem nekakšno vlogo tudi Maughamovo globoko spoznanje, da kot vohun v službi Britanskega imperija ni bil več samosvoj, ampak je deloval bolj ali manj kot lutka, da je torej le izpolnjeval ukaze drugih (predvsem svojega predstojnika, ki je v teh zgodbah označen z inicialko R.). Morda se motim, vendar ali ni tako, kot da je imel pisatelj – W. S. M. –, ko se je v določenem tipu odrekel svoji prvoosebni identiteti, za to določene, povsem specifične razloge. Kot da nam s tem, ko samega sebe iz pripovedi izloči, hoče reči: ko sem deloval kot Ashenden, to pravzaprav nisem bil jaz. Njegovih ravnanj ne pripisujte meni: bilo bi prehudo, če bi moral priznati ... razložiti ... nekatera svoja dejanja in nehanja; vendar jih hočem vseeno opisati. Iz razumljivih razlogov sem jih pripisal nekemu "Ashendenu". (Greene pa po drugi plati vseskozi vztraja pri tretjeosebni pripovedi, vsaj v meni znanih delih. To mu kajpak pride prav vsakokrat, kadar se dotika temnih plati človekove eksistence.)

Globalji razlog za uvedbo izmišljenega Ashendena pa se mi je, kot bom zdaj poskusil pokazati, razodel ob branju Maughamove novele *Giulia Lazzari*. Ves čas se mi je zastavljalo vprašanje, o kom *predvsem* govori ta zgodba – o sejemski plesalki Giulii in o njenem ljubimcu (indijskem uporniku in bombašu) Chandri ali o njenem nasprotniku Ashendenu? Ali ni morda glavna oseba le Ashenden, tajni agent, ki je ta dva – po nalogu svojega predstojnika – sistematično in neusmiljeno pognal v tragični konec? Je to zgodba o rablju ali zgodba o žrtvi? Ko sem jo prebiral (hlastno, kot se za "naivnega bralca spodobi"), sem na vsem lepem postal pozoren. Tu doživljam nekaj čudnega, neznanskega. Ko da mi je dano videti nekaj, čemur vse doslej še nisem bil priča – ne v življenju in ne kot bralec ali kot gledalec filmov, gledaliških in televizijskih predstav. Zgodba ni pretirano krvava, res je pa, da govori o rečeh, ki jih dobro poznamo iz poročil o zločinih nad človekom, kot so jih izvajali agenti totalitarnih oblasti, poslušni hlapci Partije ali Države – gestapovci, kagebejevci, udbaši (recimo v Lubjanki, v praških zaporih ali na Golem otoku). Kaj je bilo tu tako neznansko novega? Vse do tega trenutka sem o zločinih te vrste lahko bral samo z enega zornega kota – tako kot jih vidijo žrtve in tisti, ki se z njimi enačijo. Ne morem se spomniti primera, da bi se pisatelj identificiral z rabljem! Mogoče kot videc, ki

se zna vživeti v zločinčevo dušo, nikoli pa ne tako, da bi pisatelj "dejansko bil" rabelj v tistem posameznem primeru.

(Pač, tu bi se lahko spomnil na Cankarja in na njegove samoizpovedi, kot se začnejo že v Erotiki: "V bogatih kočijah se vozijo, kradel sem, ubijal sem ... saldiraj račun pošteni ..." – Ponavljam, kar sem zapisal že nekje zgoraj: ali v tem samoobsojanju Cankarju zares verjamemo?)

Maugham govori o tem, kako je Ashenden postopoma lomil in dokončno moralno zlomil neko zapornico – jo prisilil, da je zvbila v pripravljeno past svojega ljubimca, tako prepričljivo, da mu je skorajda treba verjeti. Verjeti kot bralec pa morda pomeni verjeti v to, da govori avtor o dogodkih, v katerih je bil sam udeležen. (V tem primeru kot "rabelj". Seveda moram pojasniti, da to v resnici ni tako preprosto. Velika večina bralcev, Maughamovih rojakov je v njem videla kajpak pozitivni lik, v najboljšem primeru človeka, ki se je žrtvoval za skupnost, ko je vzel nase izvrševanje "umazanih" nalog. Tu moram spet omeniti, da trenutno govorim posebej z lastnega stališča, to pa je obremenjeno z odporom do takih žrtvovanj.) Pri tem me je presenetilo zlasti dvoje. Prvič, Ashenden (= Somerville = Somerset M.) po eni plati izrecno zatrjuje, da simpatizira vsaj z eno izmed svojih žrtev (z indijskim upornikom – danes bi morda rekli teroristom – Chandro). V enem izmed uvodnih prizorov se Ashenden celo malce zameri svojemu šefu, ko izjavi, da je Chandra po njegovem moralno neoporečen in "romantičen" človek. In drugič, presenetilo me je, da ne rečem "zasačilo med spanjem", spoznanje, da je Ashenden v neki točki preklemsko podoben kakemu nacističnemu množičnemu morilcu. Ko Ashendena junakinja roti, naj se je usmili, naj ji prizanese itn., se agent hladnokrvno izmaže z argumentom, ki ga poznamo iz nekega kasnejšega zgodovinskega obdobja. Na rotenje in očitke Giulie Lazzari ("Ko bi vi vedeli, kako vas sovražim!") odgovarja nekako tako: Če bi vedel, kaj si o meni mislite, bi se verjetno počutil zelo nelagodno, vendar: "I am only doing what I have been ordered to." – Samo to počnem, kar so mi ukazali. Ashenden torej v dialogu s svojo žrtvijo uporabi besede, na las podobne tistim, ki jih je desetletja kasneje izrekel množični "morilec po ukazu" Adolf Eichmann.

(Zavedam se, da nas Maughamove vohunske zgodbe na videz vračajo v malce zaprašeni predvčerajšnji svet, svet, v katerem se je zdelo, da je resnica še dostopna posamezniku. Svet, v katerem je pisatelj nekaterim veljal za "strokovnjaka za resnico" – ali niso bili nekateri eminentni pripadniki tega poklica prav zato posebej usposobljeni za izvrševanje obveščevalnih nalog? – Po drugi plati pa: komaj nekaj mesecev je minilo, odkar sem v Delovem podlistku bral zgodbo o tem, kako se je glavni lovec na Eichmanna čudil zločinčevi očitni veri v lastno – na ubogljivosti oblastem utemeljeno – nedolžnost.)

Zanima pa nas predvsem pisateljev odnos do resnice in njegova pisateljska etika. Ko sem bral Maughamove podrobne in vestne opise tega, kako je "njegov" Ashenden postopoma lomil svojo lastno "romantično" osebo, kako ji je ubijal dušo, si nisem mogel kaj, da se ne bi domislil, kako gre tu pravzaprav za neko dvojnost; in da nas določene besede iz evangelija spet opozarjajo na to, kako

globoko so ukoreninjene v nas. "Dajte cesarju, kar je cesarjevega, in Bogu, kar je božjega." Maugham kot pisatelj (tudi njegov Ashenden je pisatelj!) služi kajpak Bogu, Ashenden kot tajni agent (tudi sam Maugham je nekoč očitno opravljal to službo) služi državi. Nekje me je presunilo, se mi uprlo: kot bralec v tem na vsem lepem nisem hotel več sodelovati. Naivni bralec v meni je bil v hipu mrtev, namesto njega se je prikazal razmišljujoči moralist. Zdelo se mi je, da je šel avtor v tej dvoličnosti predaleč, bolje rečeno: avtor je tu dal "cesarju" prednost pred "Bogom". Ashenden očitno niti za hip ne omahuje v zvestobi svojemu nadrejenemu (R.-u). Plesalko Giulio L. je treba streti, njenega ljubimca je treba postaviti pred puške. Kaj za to, če je ta romantični par Ashendenu pisatelju na dnu srca simpatičen, Ashenden agent ju bo pohodil hladnokrvno kot kak mrčes. Agent se pri tem res ne poslužuje umazanih metod – Giulii ne zabada žarečih igel pod nohte, ne, ničesar podobnega ne počne, vse, kar doseže, doseže le s tem, da ji jasno predoči: če bo ubogala, če bo pristala na svoje totalno moralno izničenje, bo v hipu svobodna in bo "ves svet njen".

Za hipec se pomudimo pri tej situaciji. Če se Giulia ne ukloni Ashendenovim zahtevam (in torej ne pristane na to, da bo izdala svojega ljubimca), jo čaka deset let ječe. Že pred tem so jo, da je dobila dovolj jasno predstavo o tem, kaj ječa pomeni, držali nekaj mesecev pod ključem. Zdaj jo Ashenden pripelje iz Anglije v Francijo, na obalo Ženevskega jezera, jo prijavi kot navadno gostjo v hotelu. Da ji vedeti, da je popolnoma svobodna. Pravzaprav ji do popolne svobode manjka le korak; ta bo storjen, ko bo svojega ljubimca s pismom zvabila v pripravljeno past – s švicarske na francosko stran jezera.

Vse to nas po malem res spominja na stare vohunške zgodbe, vendar je v vzorcu "vse to ti dam" mogoče prepoznati tudi neko še starejšo zgodbo, zgodbo o skušnjavcu, ki jo Maugham – morda ne povsem zavestno – obnavlja/preigrava, kot po mnenju današnjih kritikov postmoderni pisatelji naših dni "preigravajo" stare zgodbe. Seveda vemo, da bo Giulia skušnjavcu popustila, in to se dejansko tudi zgodi. Vendar triumf Organizacije nad Posameznikom ni popoln. Indijski terorist navsezadnje pogoltno ampulo s ciankalijem. Pustil se je sicer zvabiti v past, ko pa se je zavedel, kam ga je pripeljala romantična strast do plesalke, je gladko izstopil iz igre.

Tu bi veljalo omeniti še nekaj nadrobnosti. Pravi avtor pisma, ki je romantičnega ljubimca na koncu zvabilo v past in ga izročilo v roke rabljem, ni Giulia. Pisma, kakršna je pisala ona, niso imela uspeha. Konec koncev je Ashenden uvidel, da povsem zlomljene ženske ne more pripraviti do tega, da bi napisala dovolj prepričljivo in učinkovito pismo. Tisto zadnje pismo ji je torej narekoval sam; v službo cesarju (in ne Bogu) je postavil tudi tisto, kar je v resnici "božje", svoj pisateljski talent. Sprašujem se, ali je bil to moment, ko sem se iz vnetega in naivno očaranega bralca prelevil v Maughamovega "sodnika". Ne, bilo je nekaj drugega, in tudi to bo treba še povedati.

Spet gre za stvari, ki so zdaj že malce pozabljene, odrinjene na drugi tir, ki pa jih ljudje moje generacije dobro poznajo. Kadar se je v *tistih* časih Država ali

Partija (utelešena v kakem agentu ali politkomisarju) čutila dolžna obračunati s kakšnim posameznikom, ki ji je bil napoti, se je po izvršeni likvidaciji vselej potrudila tudi za to, da je svoje dejanje, če ga ni bilo mogoče odriniti v brezno teme, tako ali drugače opravičila – navadno je svojim žrtvam pripisala kakšno bolj ali manj verjetno moralno pokvarjenost.

Giulia Lazzari, kot je opisana v Maughamovi noveli, resda ni ne svetnica ne dama, vendar nam nekako postane simpatična, ko vidimo, kako se zagrizeno in do zadnjega upira vsem Ashendenovim poskusom. Tudi ko mu na videz popusti in napiše pismo teroristu čez jezero, mu hkrati na skrivaj pošlje sporočilo, ki naj bi ga odvrnilo od usodnega koraka. Ashenden to sporočilo s pomočjo francoske policije zlahka prestreže. To pa ni zadnji udarec, ki ga je Ashenden zadal svoji nasprotnici. Zadnje poteze v tej nelepi igri ne potegne tajni agent Ashenden, ampak Maugham pisatelj: namreč ko se kot avtor pozitivističnega kova čuti prisiljenega povedati, kako se je vohunka plesalka izkazala na samem koncu, po ljubimčevi smrti. Ashenden je bil nepopisno presenečen, zapiše, ko jo je slišal reči: "Če nekaj je. Imel je zapestno uro, ki sem mu jo sama lani podarila za božič. Vredna je dvanajst funtov. Ali jo lahko dobim?"

Na tem mestu se mi zdi, da Maugham kot po pomoti odstopa od arhetipskih zgodb. Zapisati bi moral trideset – kolikor je Judež prejel srebrnikov – in ne dvanajst. Če ne bi avtor posebej poudaril Ashendenovega moralnega presenečenja, bi si človek mislil, da si Giulia želi dobiti uro kot spomin; vendar je posebej poudarjena materialna vrednost te ure: "romantični" junakinji naj bi konec koncev šlo le za materialno korist.

Vendar je konec koncev mogoče tudi na ta pisateljev "moralni spodrslijaj" – v katerem postane Ashenden na las podoben kagebejevskim in gestapovskim sramotilcem lastnih žrtev – pogledati skozi drugačna očala.

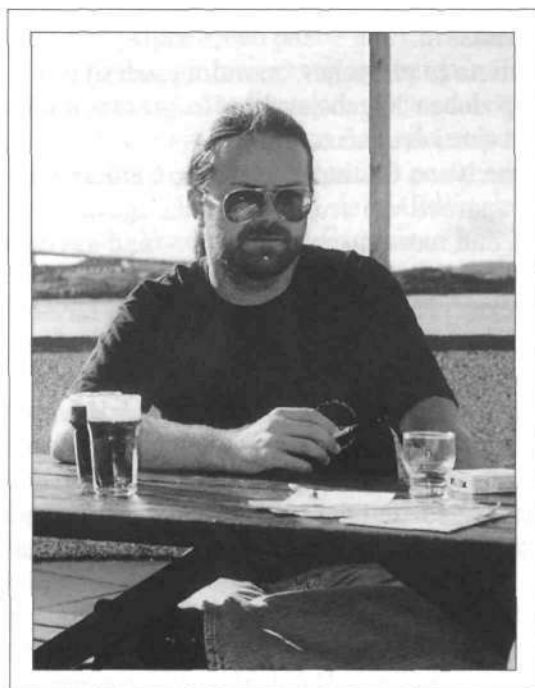
Najprej bi se veljalo spet spomniti na Ivana Cankarja. Ne samo Cankar, tudi kak Dostojevski bi v takem primeru uporabil vso svojo pisateljsko zgovornost, da bi nas prepričal v svoje ogorčenje nad moralno zavrženostjo – nad zavrženostjo junaka, mogoče pa tudi nad zavrženostjo pisatelja (junakovega duhovnega očeta in morda tudi brata dvojčka). Maugham nikjer ne izraža ničesar podobnega. Vendar pa je tu nekaj drugega, kar se zdi pomembnejše. Maugham nam o Ashendenovem dejanju in nehanju vestno pove vse, kar nam je potrebno vedeti. Tudi to, kar je Giulia rekla na koncu, kakšna se je konec koncev pokazala. Nikjer ni rečeno, ali tega ni mogoče zapisati Ashendenu in ne njegovi žrtvi – v zlo. Njeno na videz tako deplasirano izjavo, po kateri ji gre po vsem tem le za materialno korist, je mogoče razumeti tudi tako: Ashenden (kot zastopnik Britanskega imperija) je to žensko dokončno izničil, njena moralna klavnost pade na njegovo dušo.

Res je, Cankar (pa tudi kak ruski romanopisec) bi v podobnem primeru postopal drugače. Dal bi nam vedeti, da je bil ves čas neomajno na strani romantičnega junaka – kot recimo Tolstoj ob koncu *Hadži Murata*, ko v zvezi z ubitim junakom govori o divji lepoti povoženega osata.

Maugham je, nemara kot kak zapisovalec haikuja, zadržan v sodbah, prav nič ne hiti z izrekanjem moralnih (ob)sodb. Niti besedice ne zapiše o brezčutnosti Ashendena (ki je, kot vemo, njegov "drugi jaz"). Vseeno pa ni mogoče prezreti dejstva, da je ta (ob)sodba v pripovedi ves čas implicitno prisotna, "slišimo" jo lahko celo v trenutku, ko pisatelj (agent) svojo žrtev dokončno moralno diskvalificira.

Bralcu pa ostaja razsojanje ne le o individualnih krivdah teroristov, vohunov, pisateljev, temveč tudi o tem, od kod pravzaprav prihaja ta "krivda", katero visoko mesto je, ki jo izžareva. Krivdo – pri Cankarju in še kje: krivdo sramoto. Je bil Cankar sploh tako oddaljen od svojega skoraj sodobnika Kafke? Zadnje besede v Kafkovem *Procesu* se, če me spomin ne vara, glasijo nekako takole: "In zdelo se je, da ga bo sramota preživela."

Katera sramota? Kakšna krivda? Kdo ju je položil v človeka? Kdo ju z njima trpinči? Zdi se mi, da se ta in podobna vprašanja bolj razločno luščijo iz Maughamovega (in iz Greenovega) kot pa iz Cankarjevega samoobsojajočega diskurza. Čeprav, ponavljam, ne Greena ne Maughama še zdaleč nimam tako rad, kot imam rad Cankarja. Vendar Cankarja že dolgo ne berem več. In seveda, prej ali slej bom nehal brati tudi angleške avtorje.

ANDREJ SKUBIC